

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/73555>

Please be advised that this information was generated on 2021-06-15 and may be subject to change.

Over slachtoffers en wat het recht (ertoe) doet

In gesprek met Chiseche Mibenge

2004 Rwanda. Een aanklager vertelt over een man die in de gevangenis zit en bekent dat hij meerdere vrouwen heeft verkracht. Hij noemt ook de medeplichtigen. Als de aanklager deze vrouwen opzoekt om die verkrachtingen te onderzoeken, ontkennen alle vrouwen dat ze verkracht zijn. Wat betekent dat verhaal? Je hebt een verkrachter, maar geen slachtoffers, of de slachtoffers erkennen de verkrachting niet. Aan de andere kant zijn er verhalen in de Rwandese media over vrouwen die verkracht zijn, artikelen met foto's in de kranten. Als je de verhalen gelooft zoals ze verteld worden, zijn bijna alle vrouwen in Rwanda verkracht, maar er zijn geen verkrachters, want er is niemand voor veroordeeld, of voor te veroordelen.

2008 Nederland. Op een niet zo zomerse augustusmiddag ontmoet ik Chiseche Mibenge voor een interview. Gezien de focus op mensenrechten van het voorliggende themanummer leek haar werk over seksueel geweld in onder andere Rwanda en Sierra Leone meer dan interessant om te belichten. Een artikel aan de hand van een interview bleek daarbij een passende vorm, aangezien Mibenge zelf geen Nederlands schrijft. Mijn achtergrond is echter niet juridisch. Wel heb ik vanuit ontwikkelingsstudies affiniteit met thema's van gender, vrouwen en ontwikkeling waarin de afge-

lopen ruwweg vijftien jaar de aandacht voor vrouwenrechten en een rechtenbenadering een steeds prominentere plaats heeft ingenomen. Het is tevens een veld waarin recentelijk ook meer aandacht is gekomen voor geweld tegen vrouwen en seksueel en zogenaamd gendergerelateerd geweld in het bijzonder. Vanuit deze achtergrond in ontwikkelingsstudies ontvouwt zich een interessant gesprek met een juriste die een interdisciplinair perspectief zoekt en daarbij een brug slaat naar antropologie en sociale wetenschappen. Dit artikel is mijn weergave van ons gesprek.¹

Verwarrend veldwerk

Chiseche Mibenge is geboren in Zambia, en heeft delen van haar jeugd en leven doorgebracht in Ethiopië en Kenia. In 2000 begint ze in Nederland aan een Master *Human Rights Law*. Daarvoor heeft ze ruim twee jaar als juriste bij Ernst & Young in Lusaka gewerkt. In de weekenden werkt ze vrijwillig in de armen wijken rondom Lusaka. Tot de conclusie komend dat ze daaruit veel meer voldoening haalt, maakt ze de overstap naar verdere studie in mensenrechten in Utrecht. Na afronding van haar Master, blijft ze als onderzoeker verbonden aan *Utrecht School of Law* van de Universiteit Utrecht. Eind 2004 begint ze als promovenda aan haar promotie-onderzoek,

Chiseche Mibenge

Fotograaf: Humphrey Daniels

nadat ze financiering toegezegd heeft gekregen vanuit het NWO-Mozaiekprogramma. Momenteel legt ze de laatste hand aan haar proefschrift, dat ze in de loop van volgend jaar hoopt te verdedigen. Deze laatste loodjes zullen niet meer in Utrecht, maar bij de *American University* in Washington DC plaatsvinden, waar Mibenge begin september gaat werken bij het *Human Rights Centre* van de *Washington School of Law*.

Mibenge vertrok in eerste instantie voor vier maanden voor veldwerk naar Rwanda met het plan om bij het Rwanda Tribunaal materiaal te verzamelen dat buiten Rwanda niet beschikbaar was: beslissingen van rechters, transcripten van rechtszaken, et cetera. De beslissingen en transcripten bleken in de lokale taal geschreven te zijn en ondanks dat Mibenge werkte met een assistente, bleek dit niet het pad te zijn dat ze voor haar onderzoek zou gaan volgen. 'Het was niet erg interessant voor me. Die juridische documenten verbergen eigenlijk meer dan dat ze vertellen. Ze maken alles netjes en keurig, maar je verliest de individuen, de atmosfeer en de

achtergronden.' In plaats daarvan begon ze met allerlei mensen te praten, en kwamen verhalen boven als over de verkrachter wiens slachtoffers om verschillende redenen ontkenen wat hij bekende. De aanklager vertelde ook hoe gefrustreerd ze waren, over hun salarissen, hoe de nieuwe hervormingen hen konden helpen in hun werk, over de professionalisering van het Tribunaal. Maar ook over waarom er zo weinig verkrachtingszaken werden gerapporteerd.

'Dit soort verhalen vertellen me meer dan wat de transcripten doen. Ik nam die verhalen mee naar huis. Je moet uitzoeken wat het betekent. Deze tegenstrijdigheid fascineerde me en daar ben ik mee aan de slag gegaan. Wat zeggen mensen? Wat zegt de wet hier? In Rwanda is verkrachting een vergrijp van de eerste categorie, het is een serieuze misdaad, tot voor kort konden verkrachters de doodstraf krijgen.² Het is serieus, maar aan de andere kant wordt niemand vervolgd. Tegelijkertijd is verkrachting erg zichtbaar, in de media en de kranten. Met groepsfoto's van slachtoffers van verkrachtingen tijdens de ge-

nocide. Maar het moest wel op dat algemene niveau blijven en niet individueel worden, of vertaald worden naar rechtszaken, of naar de empowerment van vrouwen. De verkrachtelingen werden gebruikt voor iets anders, en ik wilde uitzoeken wat dat dan was. Daar kon ik niet achter komen door in het kantoor van de aanklager de dossiers van de zaken te bestuderen.'

In de voorlopige inleiding tot haar proefschrift, benadrukt Mibenge dat haar onderzoek kijkt naar hoe rechtssystemen slachtoffers legitimeren en daders ontdoen van hun onstrafbaarheid. Daarbij is ze kritisch op wat narratieven zichtbaar maken, wat ze onzichtbaar maken en hoe deze discrete macht bepaalde partijen sterker of zwakker maakt in relatie tot genderdiscriminatie, en met name gendergerelateerd geweld. Drie thema's staan centraal in haar werk. Ten eerste is dat gender en met name op welke manier dat kruist met andere vormen van discriminatie. Ten tweede gaat het om gendergerelateerd geweld en meer specifiek seksueel geweld als een manifestatie van genderhegemonieën in iedere samenleving. Het derde betreft de rol van sociale en juridische raamwerken in het construeren van narratieven over gender en gendergerelateerd geweld die mogelijk wel en mogelijk niet overeenkomen met de realiteit van de slachtoffers. Hoe wordt slachtoffers legitimiteit verschaft of ontnomen? En kunnen daders zich onttrekken aan vervolging?

Met de aandacht voor Rwanda en Sierra Leone in haar proefschrift, wil Mibenge niet de suggestie wekken dat genderdiscriminatie of geweld tegen vrouwen vooral een zaak is in conflictgebieden of landen die uit een oorlog, burgeroorlog of conflict komen:

Having grown up in five different countries and three Continents (Canada, Europe and Africa), I am inclined to view gender narratives as transcending political labels such as 'demo-

cratic countries', 'war torn countries', 'developing nations', 'liberal traditions' or 'conservative states'. In war, in multi-party politics, in modern states, the distribution of power and resources between men and women is gendered and social, political and legal narratives have a role in determining access and enjoyment. The focus of this research on Rwanda and Sierra Leone, two African countries best known in the international community for decades of political violence and armed conflict, was not taken to highlight the most extreme or egregious manifestations of unequal gender hegemonies. Or to highlight 'wartime rape' or 'peacetime rape' or, God forbid, 'rape in Africa'. (Mibenge 2007: 5, work in progress)

Grootschalige schendingen tegen de lichamen van vrouwen zijn niet voorbehouden aan 'donker Afrika', maar komen ook voor in andere delen van de wereld en in de Europese en westerse geschiedenis, getuige bijvoorbeeld de seksuele slavernij van onder andere Japanse, Nederlandse, Chinese en Koreaanse vrouwen door het Japanse *Imperial Army*. Meer recentelijk en dichterbij Europa is het wijdverspreide seksueel geweld dat de etnische zuiveringen in voormalig Joegoslavië karakteriseerde.

Het perfecte slachtoffer

In de genocide in Rwanda speelde verkrachting een centrale rol. Het Rwanda Tribunaal Arusha (Tanzania) is het eerste tribunaal dat verkrachting heeft vervolgd als een vorm van genocide. De kinderen die een vrouw krijgt als gevolg van een verkrachting, krijgen in sommige samenlevingen de identiteit van de vader en worden daarmee kinderen van een andere etnische groep. Daarmee wordt verkrachting dus genocide. Er werden op grote schaal Tutsivrouwen verkracht tijdens de genocide in Rwanda. Deel van de ideologie

van de genocide richtte zich op hoe gevaarlijk Tutsivrouwen zouden zijn, en er werd opgeroepen tot verkrachting. Seksueel geweld en verkrachting nam allerlei vormen: 'sommige meisjes werden meegenomen en werden drie maanden in een huis vastgehouden waar ze met herhaling werden verkracht door verschillende mannen. Er was sprake van seksuele slavernij, van gedwongen huwelijken, verkrachting voorafgaand aan moord. Het was een heel spectrum en betrof vrouwen van alle leeftijden.'

'Een aantal van de verkrachtingszaken kwam voor in het VN-Tribunaal. Maar tegelijkertijd is er een hoop kritiek dat het tribunaal niet genoeg deed. Juristen in internationaal strafrecht doen graag *land mark cases*. Als verkrachting is vervolgd als genocide, dan proberen we verkrachting als marteling, of als seksuele slavernij. Het zijn meer *test cases* dan pogingen om het echt te prioriteren. Het zou in iedere aanklacht moeten staan, maar het staat maar in een enkele, en is er in andere soms zelfs uitgehaald. Verkrachting is moeilijk te bewijzen, of er zijn te weinig middelen om het te onderzoeken. Het tribunaal had meer kunnen doen. Het Rwanda Tribunaal heeft meer gedaan dan andere, bijvoorbeeld nationale, tribunalen, maar ze hadden meer kunnen doen. Ze hebben bijvoorbeeld in de aanklachten van de aanklagers niks gedaan met betrekking tot HIV/Aids en hoe het gebruikt is als oorlogswapen. Er was ook geen aandacht voor gedwongen huwelijken. Er zijn nog steeds meisjes die leven met mensen die hun familie hebben vermoord en zogenaamd hen hebben gered. Dergelijke seksuele slavernij en gedwongen huwelijken worden niet opgepakt door het VN-Tribunaal.'

Om erachter te komen waartoe de narratieven over de verkrachtingen diende, is het nodig te kijken naar datgene wat verzwegen wordt en onzichtbaar blijft. Hutuvrouwen zijn bijvoorbeeld ook verkracht. De premier van

Rwanda, een vrouw,³ werd vermoord en dat was waarschijnlijk de eerste politieke moord in de aanloop naar de genocide. Ze werd verkracht, en naakt achtergelaten op de straat met een fles in haar vagina. Dit werd niet beschreven als verkrachting, omdat ze Hutu was. Een ander verhaal betreft een jonge vrouw die verkracht was en na afloop boden de verkrachters hun excuses aan, omdat ze hadden gedacht dat ze een Tutsi was. Die verkrachting blijft ook buiten beeld omdat ze geen Tutsi is. Weer een andere vrouw werd in elkaar geslagen, moest voor een auto liggen en werd overreden. Ze werd gemarteld en geterroriseerd om achter de verblijfplaats te komen van iemand die ze kende. Ze legde een verklaring af over wat haar was overkomen, maar ook haar lijden wordt niet opgepakt, omdat het geen deel uitmaakte van de verkrachting van Tutsivrouwen.

'Het is waarschijnlijk makkelijker om je op Tutsivrouwen te richten, omdat ze doel waren van de ideologie. Maar er is nog zoveel daarbuiten. Ze zijn niet geïnteresseerd in wat er met vrouwen in de totaliteit is gebeurd. Vrouwen die niet zijn verkracht, zijn ook deel van de genocide ideologie. Het Rwanda Tribunaal heeft vooruitgang geboekt in de zin dat het verkrachting tot het tribunaal heeft gebracht. Maar dit gebeurt wel met de volledige uitsluiting van de bredere ervaringen van vrouwen met geweld, met het verlies van eigendommen, verlies van kinderen, van hun huizen, van hun vee. Je kinderen zijn je pensioen, dus als je vijf van je negen kinderen kwijtraakt in de genocide, dan heeft dat een enorme impact. Mijn onderzoek gaat over narratieven, verhalen, over hoe we slachtoffers creëren, het perfecte slachtoffer. In Rwanda is het perfecte slachtoffer een Tutsislachtoffer van verkrachting, en dan niet overlevenden, maar degene die zijn overleden. Over de slachtoffers die leven, wordt er niet gesproken over hun HIV/aids, over hun seksuele slavernij, ze

willen niet weten dat ze gedurende maanden door meerdere mannen zijn verkracht.'

'Met een 'perfect slachtoffer' kun je zelfgevoelzaam zijn. We doen dan namelijk zoveel voor vrouwen, we hebben verkrachtingen erkend en het was vreselijk. Maar daar houdt het op. We hoeven geen HIV-medicatie te verstrekken aan slachtoffers die het niet kunnen betalen. We hoeven geen onderwijs te bieden aan meisjes die in gedwongen huwelijken leven met mensen waar ze geheel afhankelijk van zijn en die hun echtgenoot hebben vermoord. Het is een *neat fix*, een nette oplossing. De daders zijn altijd iemand anders. En je hoeft je niet bezig te houden met de krachten die achter dat seksueel geweld zitten. Het is iets wat deze 'beesten', deze Hutu's, tijdens de oorlog deden, maar het heeft niks te maken met onze eigen samenleving, seksuele intimidatie op het werk, met meisjes die op jonge leeftijd trouwen, kindermisbruik in onze families. Je hoeft niet te erkennen dat er een cultureel verband is tussen deze zaken.'

Het veldwerk in Rwanda, dat zich dus niet ontvouwde volgens het plan waarmee Mibenge vertrokken was, betekende dat ze vol ervaringen en ideeën terugkwam naar Nederland, maar ook met vragen hoe ze die een plek moest geven. Ze was bang door juristen niet meer serieus genomen te worden, maar was tegelijkertijd ook niet getraind als een antropoloog. Het werd een zoektocht naar recht als discipline en naar interdisciplinariteit in relatie tot recht. 'Ik moest twee lessen leren, en die heb ik geleerd van mensen die niet getraind waren in de rechtentraditie. De eerste was dat ik mijn ervaringen en de verhalen die ik had gehoord in mijn teksten moest verwerken. Dat ik mocht schrijven over mijn observaties over de rollen van mannen en vrouwen, hoe meisjes en jongens in hun familie worden behandeld, wat er van vrouwen wordt verwacht als ze van school komen, et cetera. Vanaf dat moment is mijn onderzoek

gaan groeien. Het heeft soms betekend dat ik wat verder af kwam van het recht. De tweede les was dat ik niet te veel moest leunen op andere auteurs, maar ook mijn eigen oordeel moest vormen. Het was belangrijk die les te leren, dat ik een Afrikaanse vrouw ben, dat mijn moeder Afrikaans is, mijn grootmoeder Afrikaans is, en dat ik iets weet over Afrikaanse vrouwen, en over wat we zeggen dat we zijn, denken en doen. Zet al die dingen in je teksten; het maakt je niet meteen een autoriteit, maar het zou de manier waarop je het werk van anderen leest moeten informeren. Deze achtergrond, deze positionering hoeft niet genegeerd te worden, als het je werk verrijkt. Dat betekent niet dat je je er altijd op moet beroepen, maar als het ertoe doet, dan moet ik er gebruik van maken.'

'In het begin dacht ik dat ik recht haatte, het leek me compleet waardeloos en irrelevant voor vrouwen, voor wat er gebeurt met vrouwen, ten opzichte van hoe onze lichamen worden gedefinieerd en wat er met die lichamen gebeurt. Maar uiteindelijk kwam ik tot het inzicht dat er andere onderzoekers waren die getraind waren in rechten, maar wel hun ervaringen en observaties inbrachten. Dat heeft me gesterkt in wat ik probeer te doen. Mijn werk gaat over recht en over de geleefde werkelijkheid. Ik denk dat ik tot de beslissing ben gekomen dat recht geen recht is als het niet geleefd wordt, als het de geleefde werkelijkheid niet in ogenschouw neemt. Ik denk niet langer meer dat ik recht moet verwerpen, en verder moet in Antropologie, Gedragswetenschappen of Vrouwenstudies. Dat is niet nodig. Ik heb ontdekt dat het mijn plaats is om Antropologie, Vrouwenstudies en feministische theorie te gebruiken om rechten uit te dagen. Om te testen of het enkel iets op papier is, of dat het iets is dat daadwerkelijk een impact heeft en genderdiscriminatie doorgrondt en aanpakt.'

Recht in context

In de prospectus van de *Utrecht University School of Law* schrijft Mibenge bij een korte toelichting op haar onderzoek dat het veldwerk één van de meest waardevolle aspecten van haar promotietraject is geweest:

Meeting with chiefs, policemen and women, demobilized soldiers, refugees, academics, prosecutors and human rights activists in transitional societies challenged my theoretical construction of gender-based discrimination as a human rights violation. Interviews with local people taught me the lesson that law school did not: Law must be contextualized to accommodate the lived reality of violently divided societies. Only then it can become a force in transforming social inequalities and a culture of human rights abuse.

In deze toelichting benadrukt Mibenge dat recht gecontextualiseerd moet worden om 'recht' te doen aan de geleefde realiteit in door geweld verdeelde samenlevingen. Tijdens het interview legt ze aan de hand van gedwongen huwelijken in Sierra Leone uit wat ze bedoelt met het contextualiseren van recht.

'Neem het voorbeeld van gedwongen huwelijken. In Sierra Leone is het heel lastig om over gedwongen huwelijken te praten. Voor sommige mensen is een gedwongen huwelijk hetzelfde als een gearrangeerd huwelijk, een vroeg huwelijk, of een gedwongen huwelijk in een conflictsituatie. Al die termen verwijzen allemaal naar verschillende praktijken, maar sommige mensen gooien alles op één hoop.' In de oorlog in Sierra Leone zijn meisjes gekidnapped door de rebellen, en vervolgens vastgehouden en gedwongen tot seksuele slavernij en tot vechten. Sommige van die meisjes bleven feitelijk bij één rebel, anderen

werden misbruikt door meerdere mannen, sommige meisjes hebben kinderen gekregen.

Na afloop van de oorlog is er een DDR-proces ingezet: een programma gericht op ontwapening, demobilisatie en re-integratie (*Disarmement, Demobilization and Reintegration*). Achteraf daarop terugkijkend worden zichtbaar wat de genderspecten zijn die zo'n DDR-proces omkleden. 'De meeste meisjes gingen niet door het DDR-proces. Ze vielen er buiten, simpelweg omdat er geen rekening werd gehouden met gender. Bijvoorbeeld als rebelsoldaat krijg je als man 300 dollar, maar als je getrouwd bent, krijg je 400 dollar. Veel rebelsoldaten hebben simpelweg een rebelmeisje gepakt en gezegd dat zij nu zijn vrouw was, zodat hij meer repatriëringvergoeding kreeg. Kort daarop doet hij afstand van het meisje, maar zij blijft formeel wel geregistreerd als getrouwde vrouw. Zij kan dus niet zelf terugkomen en een vergoeding vragen voor de ontwapening. Een ander voorbeeld zijn de rehabilitatiecentra. In zo'n kamp zitten 400 mannen, en bijvoorbeeld 120 vrouwen. Dat zijn vrouwen die tijdens de oorlog systematisch verkracht zijn. Er zijn geen gescheiden ruimtes voor mannen en vrouwen, dus vrouwen voelen zich daar niet veilig en ontvluchten het gebied.'

'Toen de oorlog was afgelopen, probeerden veel meisjes terug te gaan naar hun familie. Sommige kwamen met kinderen; stel je voor, een zeventien jarig meisje dat thuiskomt na een paar jaar leven en vechten in de *bush* met één of twee kinderen, misschien wel een drugsverslaving of een alcoholprobleem. Veel van die rebelmeisjes werden afgewezen. Veel van de jongens daarentegen waren wel welkom. Zij kwamen thuis met geld, en met training van het reïntegratieprogramma, terwijl de meisjes met niks thuiskwamen. Daar kwam nog bij dat een aantal van die meisjes dus officieel getrouwd was in de zin zoals ik net uitlegde, en dat die huwelijken als legi-

tiem werden gezien. En doordat die meisjes niet van hun gehuwde status af konden komen, konden ze ook niet opnieuw trouwen.'

Wat zegt de wet hier nu over? De minimum leeftijd om zonder goedkeuring van ouders te kunnen trouwen is achttien. Maar hoe definieer je huwelijk in een context als die van Sierra Leone, waar gearrangeerde huwelijken vaak voorkomen en een pasgeboren meisje aan een man beloofd kan worden? Vanuit een westers perspectief worden die gedwongen huwelijken soms gezien als iets wat normaal is in deze samenleving. 'Een zogenaamde *bush bride* is heel wat anders dan een meisje in een gearrangeerd huwelijk. In het laatste geval hebben de ouders de partner geselecteerd, er is een bruidsprijs betaald, er zijn allerlei gewoontes en tradities, het meisje is geïnitieerd en besneden. Dit kan niet vergeleken worden met een *bush bride*, zeker niet wanneer de minachting die zij ondergaat in ogenschouw genomen wordt. Maar voor bijvoorbeeld een vertegenwoordiger van UNICEF waar ik in Sierra Leone mee sprak, is ieder huwelijk van jonge meisjes een mensenrechtenschending. Dat is wat mensenrechten ons vertellen. Maar als je zo denkt, dan stel je datgene wat ouders te goeder trouw voor hun dochter arrangeren op één lijn met het kidnappen, systematisch verkrachten en zwanger maken van een meisje. Op zo'n moment word je mensenrechtenfanaat en extremistisch en doe je meer kwaad dan goed. Als je een *bush bride* vergelijkt met een meisje in een gearrangeerd huwelijk, *you are missing the point somewhere*. Je juridische rechtenperspectief stigmatiseert dan het gehele spectrum, en dat maakt verandering erg moeilijk. Als je de daadwerkelijke betekenis van die geleefde realiteit niet doorgrondt, dan kun je ook niet bijdragen aan het veranderen van die realiteit.'

'Vanuit het recht denken we dat we het enige antwoord en de enige benadering zijn.

Alsof we de enige actoren zijn die verandering kunnen brengen. Maar er zijn ook allerlei andere manieren om verandering te kunnen realiseren. We moeten ophouden het debat en de oplossingen te monopoliseren, en onderzoeken en kijken hoe andere remedies kunnen bijdragen. Je kunt de wet veranderen, je kunt besnijdenis verbieden, je kunt vroege huwelijken verbieden, je kunt verkrachting in het huwelijk criminaliseren, je kunt het hele spectrum van geweld tegen vrouwen criminaliseren. Maar daarmee verander je niet per se *the hearts and minds*. Om vanuit te komen moeten we ons afvragen welke andere veranderingen nodig zijn, en welke investeringen we daarvoor moeten doen. We moeten meer doen dan cosmetische aanpassingen, want daartoe wordt het recht in dergelijke contexten vaak gereduceerd.'

Dat wil niet zeggen dat recht geen belangrijke bijdrage aan verandering kan geven. In Rwanda konden vrouwen tot 2000 bijvoorbeeld geen bezit erven. Dat was voor veel vrouwen veel ernstiger dan iedere andere mensenrechtenschending waar ze mee te maken hadden. Er waren direct na de genocide veel vrouwen die weduwe waren geworden, maar die niet konden erven. De overheid reageerde onmiddellijk door de wet te veranderen. Dat vrouwen daarmee hun land en bezit konden houden, betekende dat vrouwen niet gedwongen waren een man te accepteren om hun eigendom veilig te stellen. 'In dit geval veranderde de wet daadwerkelijk het landschap voor vrouwen, en maakte het hen mogelijk hun land, hun thuis en hun eigendommen te behouden. Dat was cruciaal. Dus recht kan een belangrijke rol spelen, maar het is aan de andere kant niet voldoende om enkel een nieuwe wet aan te nemen.

Liever het Maputo Protocol

‘Ik weet niet of ik met mijn ideeën representatief ben voor wat er nu in het recht gedacht wordt. Ik ben nu acht jaar in Utrecht. Mijn kritiek richt zich meer op ons hier, op academici en westerse advocaten. Als ik naar Rwanda en Sierra Leone ga, zie ik mensen die opgeleid zijn in recht, die het recht gebruiken voor verandering, om een verschil te maken, die het contextualiseren. Mensen proberen te begrijpen waar ze tegen en voor vechten voordat ze een mooie wet schrijven waarmee op een probleem wordt gereageerd. Om te voorkomen dat die wet een probleem aanpakt wat geen probleem is, of wat niet het echte probleem blijkt te zijn. Als ik naar Rwanda, Zambia of Sierra Leone ga, dan voel ik me geïnspireerd wanneer ik zie wat zij daar doen. Maar tegelijkertijd zie ik dat ik niet helemaal aansluiting bij hen heb, omdat ik hier in Utrecht zit met Nederlandse onderzoekers en schrijf over iets waar ik relatief ver van af sta. Ik ga wel op veldwerk af en toe, maar het feit blijft dat we op afstand staan. Het is niet hetzelfde als echt daar zitten. Ik denk dat we niet voldoende luisteren naar die advocaten, maatschappelijk werkers, mensen die in de gezondheidszorg werken, naar de mensen die ter plekke werken, en die geconfronteerd worden met de realiteit en die daarmee leven.’

Het is de vraag welke rol internationaal recht in dit soort processen kan spelen. Is internationaal recht in staat om zich aan te passen en zo het juiste probleem aan te pakken, of is het daar te rigide voor? ‘Als je naar de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens kijkt, wordt er gesproken dat iedereen gelijk is, dat iedereen rechten heeft, dat er niet gediscrimineerd mag worden op de basis van sekse, ras, religie, nationaliteit, of andere gronden. Mooie taal, vol met aspiraties, maar erg breed. Wat zegt het nu eigenlijk? Daarna kwamen de civiele en politieke

rechten, vervolgens de sociale, economische en culturele rechten, en wordt het meer specifiek. Ze formuleren het recht op onderwijs, recht op werk, recht op familieleven, vrijheid van meningsuiting, et cetera. Dat is al meer specifiek, maar nog steeds vrij vaag zeker ten aanzien van sekse of gender. Discriminatie op grond van sekse mag niet, en er staan wel een aantal dingen in gerelateerd aan huwelijk en zwangerschappen. Maar vrouwen komen vooral naar voren als moeders en dochters.’

‘De volgende stap is de vraag waarom vrouwen over het hoofd gezien zijn in de mensenrechtenverdragen. Er is een Vrouwenverdrag gekomen, dat aangeeft dat vrouwen gelijk zijn aan mannen. Gelijk loon, gelijke toegang tot onderwijs. Het is vrij formeel en kent vrouwen dezelfde rechten toe als mannen. Dit was revolutionair. Maar er was en is ook kritiek. Het gaat over gelijk loon, maar waar is de geleefde werkelijkheid van vrouwen? Vrouwen hebben te maken met geweld, in hun huis, op het werk, in de familie. Je hebt dan misschien recht op werk, maar met een blauw oog kun je niet naar het werk. Of onderwijs, je kunt niet zo eenvoudig naar school als je op je vijftiende zwanger bent. Waar zijn die *gegenderde* ervaringen van vrouwen? Op dat punt zijn we nu aangekomen. Je kunt geen volledige werkweek krijgen zoals mannen vanwege de last van je werk in het huishouden. Er zijn allerlei factoren die zorgen ervoor dat je geen deel uit kunt maken van die arbeidsmarkt. Dat wil niet zeggen dat het Vrouwenverdrag niks over deze zaken aangeeft, maar wel dat de materiële gelijkheid van vrouwen nog een heel ander verhaal is, en dat er vanuit de geleefde werkelijkheid van vrouwen andere rechten belangrijk kunnen zijn.’

Mibenge is geïnspireerd door ontwikkelingen op regionaal niveau en is in het bijzonder enthousiast over het Maputo Protocol dat ingaat op rechten van vrouwen in de Afrikaanse context. Het Maputo Protocol maakt

deel uit van het African Charter on Human and Peoples' Rights, is in 2003 door de Afrikaanse Unie aangenomen en in 2005 van kracht geworden nadat het door de benodigde vijftien lidstaten is geratificeerd. 'Ik zie al voor me dat mensen denken, ja ja, wat zullen Afrikanen zeggen over vrouwenrechten. Het zal wel iets cultureel relativistisch zijn. Maar dat is niet het geval. In het Maputo Protocol komen controversiële praktijken aan de orde. Dat is iets wat CEDAW, het Vrouwenverdrag, niet op die directe manier deed, of misschien wel niet kon doen, omdat zij van daarboven kwamen en het is als minachtend tegen Afrikaanse vrouwen, of inheemse vrouwen geïnterpreteerd kon worden. Maar het Maputo Protocol spreekt over vrouwenbesnijdenis (*female genital mutilation*). Over polygamie; het zegt dat het huwelijk bij voorkeur niet polygaam is, maar bestaat uit één man en één vrouw. Het protocol spreekt ook over abortus, het Maputo Protocol is het enige mensenrechtenverdrag dat het over abortus heeft. Abortus wordt toegestaan onder bepaalde voorwaarden, zoals verkrachting. Er wordt gesproken over arme vrouwen, vrouwen op het platteland, weduwes, gehandicapte vrouwen. En omdat het een Afrikaans regionaal mensenrechtenverdrag is, krijgt het gezag en autoriteit. Het kan zaken aansnijden waarvan we niet willen dat feministen, westerse feministen, of Europeanen of imperialisten zich mee bemoeien. Hoe dichterbij de context waarin mensen hun leven leven, hoe meer autoriteit en legitimiteit het recht kan krijgen.'

'Als ik les moet geven aan een klas in Free-town, Butare, Lusaka, dan zou ik niet praten over het Vrouwenverdrag, maar over het Protocol Maputo. Op de eerste plaats omdat het Vrouwenverdrag een beetje gedateerd is. Het heeft naar mijn mening zijn beste tijd gehad. Ten tweede, het Afrikaanse verdrag is veel verder gevorderd, onder andere omdat het

spreekt over die lastige zaken en controversiële praktijken. Wat leren we onze meisjes als we hen initiëren? Polygamie is een mensenrechtenschending, maar welke betekenis heeft het voor de waardigheid van vrouwen? Als ik spreek in een klas met jonge advocaten, praat ik liever over het Maputo Protocol als instrument voor mensenrechten, voor rechten van vrouwen.'

In afwachting van

Het contextualiseren van recht impliceert dus het begrijpen en doorgronden van lokale contexten, alsmede in staat zijn verschillen tussen praktijken te herkennen en erkennen. 'Het gaat erom bewust te zijn van de context, van de nuances, van de verschillende lichtinvallen, van de geuren, van de omgeving. Dan pas kun je nadenken over of het recht het beste instrument is om zaken te veranderen. Misschien is het wel helemaal niet relevant, of niet gepast om die wet toe te passen, misschien moet je die wet herschrijven, of er nog eens over nadenken. Het probleem is het recht, de wet, niet de samenleving of de handeling. Het recht zelf kan net zo problematisch zijn.'

In haar proefschrift brengt Mibenge haar ideeën tot uitdrukking aan de hand van reflecties op zowel Rwanda als Sierra Leone. Alvorens op die casestudies in te gaan, wordt een inleiding gegeven op het internationale juridische kader waarin gendergerelateerd geweld geplaatst moet worden. Daarin komen eveneens feministische en kritisch theoretische reacties op het internationale mensenrechtenkader aan de orde. Het Vrouwenverdrag en het Maputo Protocol krijgen speciale aandacht bij de schets hoe gender het mensenrechtenvertoog is binnengekomen. In één van de hoofdstukken worden de verschillende narratieven rondom gedwongen huwelijken en seksuele slavernij in de context

van Sierra Leone uitgelicht en naast elkaar gelegd. In een volgend hoofdstuk gaat Mibenge in op de narratieven rondom verkrachting in Rwanda na de genocide. Wie nieuwsgierig is, moet zijn geduld nog even op de proef stellen, want de laatste hand aan het proefschrift moet nog gelegd worden. Dat kan hopelijk in de komende maanden gedaan worden, zodat we uit kunnen kijken naar een interessante promotie in 2009. Voor wie daarop niet kan wachten, hieronder alvast een aantal publicaties van haar hand.

Anouka van Eerdewijk

Noten

1. Chiseche Mibenge heeft de eerste versie van de tekst door twee Nederlandse sprekende collega's/vrienden laten lezen om te zien of het recht doet aan haar ideeën. Veel dank daarvoor.
2. Tegenwoordig staat op verkrachting in Rwanda niet meer de doodstraf. In 2008 worden naar schatting 7.000 zaken behandeld.
3. Agathe Uwilingiyimana (1953-1994).

Literatuur

- Mibenge, C. (2007). Gender, ethnicity and exclusion: the right to a remedy for victims of wartime rape. In: Dubravka Zarkov (Ed.), *Gender, conflict and development*. Zubaan Publishers.
- Mibenge, C. (2005). Alternative forms of justice: the Gacaca jurisdictions. In: Evelyn Ankumah (Ed.), *African perspectives on international justice*.